

THE FACES OF MODERNIZATION: PARTICIPATION BETWEEN THE MODERN AND THE SEMI-MODERN

M. MURAT ÖZKUL

Dr. Öğretim Üyesi Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Mail: muratozkul35@hotmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6453-6483>

Bu çalışma, yazarın Yarı Modern Toplumda Siyaset ve Katılım isimli doktora tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

The main aim of this study is to give a clear description of semi-modern society around the conceptualization of politics, political participation and the incomplete process of modernity. In this way, the basic political characteristics of semi-modern society, modern society with its construction of political man and their present manifestation as mass society/mass individual are hold, western thought with the inclination of Machiavellization, experienced a paradigmatic shift in modern political philosophy and started dehumanizing the politics which was commonly accepted as the tool of human happiness. When the political disputes of sixteenth and seventeenth and centuries were converted into systemic ideologies in the 20. century, only a few simple concepts are used to explain political man in a limited and uniform logical sequence. There has been an attempt to obliterate all the civil, social and political acquisitions of humanity throughout the ancient civilizations by applying total illusions. It is clear that the present condition emerges as a result of undertaking many new duties in the axis of modern assumptions of politics like many other concepts and institutions. While modernity relies on a constructive project, the present study focuses on how it took politics with its social engineering capacity as a substitute and developed this projection. Man praised by Enlightenment today, is unaware of the subject who deprived him of right to participation and liberty.

Keywords: Semi-Modern Society, Political Participation, Theory of Democracy, Public Place, Civil Society.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü:	Araştırma
Geliş Tarihi:	13.10.2020
Kabul Tarihi:	04.11.2020
Yayın Tarihi:	15.03.2021
Yayın Sezonu:	Ocak - Haziran

Makaleye Atıf Bilgisi

ÖZKUL M. Murat (2021). "Modernleşmenin Halleri: Modern ve Yarımodern Arasında Katılım", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 17. Sayı: 60. (212-227)

[muhafazakârdüşünce](#) • yıl:17 • sayı:60 • ocak - haziran 2021

MODERNLEŞMENİN HALLERİ: MODERN VE YARIMODERN ARASINDA KATILIM

M. MURAT ÖZKUL

Öz

Bu çalışmanın esas amacı artık bütün varlığı ile hayatlarımızı dolduran siyaset etme, siyasal katılım, noksan modernliği anlatan bir kavramlaştırma olarak yarı modern toplum üçlemesinin anlaşılır bir betimlemesini yapmaktır. Çalışma bu amaçla; yarı modern toplumun temel siyasal alan karakteristiklerini, modern siyaset ve onun inşa ettiği siyasal insanın yakın dönem görüngüsü olan kitle toplumu/kitle bireyi üzerinden tartışmaktadır. Machivalleşme temayülü ile birlikte Batı düşüncesi, modern siyasetin felsefesinde paradigmal bir değişikliğe giderek insanın mutluluğunu sağlayacak bir aygıt olarak kabul gören siyaseti insansızlaştırmaya başlamıştır. On altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasındaki tartışmaların yirminci yüzyılda sistemli siyasal ideolojilere dönüştürülürken basit birkaç kavram, sınırlı (tek tip işleyen) bir mantıksal kurgu ile siyasal insan açıklanmaya çalışılmıştır. İnsanlığın tüm kadim medeniyetler boyu siyasal, sosyal, sivil kazanımları total illüzyonlar marifeti ile düzleştirilerek insanlık hafızası silinmek istenmiştir. Bunda siyasetin, diğer birçok kurum ve kavram gibi modernite varsayımları eksenini etrafında yeni görevler üstlenmesinden kaynaklandığı açıktır. Modernite inşa edici bir projeye dayanırken, yedegine aldığı siyaset ile de toplumsal mühendislikçi bir projeksiyonu nasıl geliştirdiğinin izleri bu çalışmada takip edilmiştir/ sürülmüştür. Aydınlanmanın övdüğü insan bugün, katılım hakkını ve özgürlüğünü elinden kimin ve hangi gerekçelerle aldığını bilememektedir.

Anahtar Kelimeler: Yarı Modern Toplum, Siyasal Katılım, Demokrasi Teorisi, Kamusal Alan, Sivil Toplum

Giriş

Siyasal sistemler insanlığın düşünce ve gelişim evrelerine göre kendilerini yenileyen ve önceki *yöneten ve yönetilen* deneyimlerinden hareketle gelecekte inşa edilecek yeni sistemleri daha kuvvetlendirecek avantajlara haizdir. Son birkaç asırdır kapalı toplumlardan açık toplumlara aşamalı bir gidişat olmuştur. Literatüre bakıldığında modern bireyin kazançlı çıktığı devrimsel nitelikte katılım mekanizmalarının siyasal, toplumsal ve kültürel hayatımızı zenginleştirilmesi beklenirken şikayet, tepki, memnuniyetsizliğin arttığı müşahede edilmiştir.

Siyasal söylem düzeyinde; teori, sistem ve alternatiflerinin gündemden düşmediği bir vasatta katılım eksikliğini, katılımın hoşnutsuzluklarını, bireyin doğrudan katılabileceği şeffaf siyasal sistemlerin sorunlarını siyasal katılımı yakından alakalı modernleşme süreçleriyle birlikte değerlendirilerek teorik düzeyde makalede ele alınmıştır.

Modernleşme süreçlerinin toplumda daralması ve genişlemesine bağlı olarak katılım sürecinde benzer değişimlerin yaşandığı; katılımın önünü tıkayan ya da yetersizliklerinin vurgulandığı katılım tartışmalarında bir teklif olarak katılımın hallerinden bahsetmenin uygun olduğu kabulünden hareket edilmiştir.

Başka *siyaset etme* biçimleriyle sentezlenen modern (siyasi) kurumların olduğunu ve en az iki ögenin bir araya geldiği durumlarda bile bağlamlarından kopan öğelerin başkalaşarak yeni bir karışım oluşturduğu iddiası üzerinde durulmuştur. Diğer bir değişle, sosyal-kültürel değişiminde olduğu gibi siyasal sistemlerde de yeni bir araya gelen ayrı sistemlere ait parçalar aynı saflıkla mevcudiyetlerini muhafaza edemeyeceklerinden başka ve yeni bir şeye dönüştükleri müdafaa edilmiştir. Bu amaçla; *modernlik ve yarı-modernlik* kavramları ayırımına başvurulmuştur. Toplumsal bünyenin kendi dengesini ve ahengini tedarik ettiği sistem dışında kalan şartlarla temasa geçtiğinde içeriğe alınan yeni unsurlar sisteme uyum sağlayamadığı gibi işleyişini inkıtaya uğratabilmektedir. Son dönem batıda getirilip bünyeye yerleştirilmek istenen siyasi kurumlar, değerler ve yeni öğelerde benzer sorunlara yol açmıştır.

Fransız Devriminden sonra ortaya çıkan milliyetçilik ve liberal öze sahip hareketlerle bunların karşılımlarına dikilen tepkisel ideolojilerin ve oluşumların batı-dışı toplumlara transferi ağırlı ve eziyetli olmuştur. İnsan-üstü ideolojiler, insana ait normalleri ihmal ederek, kendi tek taraflı *iletim* sistemine çağırmaktadır. Burada olmak istemeyip, bağlantısız kalmak isteyen özgürlüğünü ve özgünlüğünü yitirmiş insanın da kitevi tüketimin sarf malzemesi

olmak dışında fazla bir seçenek tanınmamaktadır. Siyasal sistemin nötr olarak ortada ve tecihe bıraktığı hemen hiçbir alternatifin ayakta kalması kolay değildir ve ancak uzlaşmaya bağlı hayat haklarından söz edilebilir.

Kıta Avrupası ve bugün Atlantik ötesinden gelmeye devam eden yeni hareket ve değer sistemlerini akıbetini tartışacak yeni kavramlara muhtacız. Bu kavramları ortaya koymadan gelen her yeni akım ya da ardılı hareketin akamete uğrayacağı ya da modern insanın sistemlerden umudunu keserek tekrar ihtilaller çağına vs. geri dönebileceği gerçeği zimni olarak makalenin arka planında tuttuğu hususi bir gündeme sahiptir.

Modern İnsanın Sanrıları: Yarı Modernlik ile Modernlik Arasında Sıkışmışlığı

Genelde çağdaş toplumların, özelde Türkiye'nin siyasal katılım bakımından ciddi bir kriz içinde olduğundan kimsenin neredeyse kuşkusu kalmamıştır. Sorunun nereden kaynaklandığı ve sorunun nasıl aşılabileceği siyaset biliminden antropolojiye, sosyolojiden kültürel çalışmalara kadar birçok çalışmayı harekete geçirmiştir. İnsanlar siyasete neden uzak kalmaktadır? İnsanların siyasete gerçekten uzak kalmalarının göstergesi nedir? İlaveten insanlar neden siyasete yakın durmalıdır? İnsanların siyasal katılımının yüksek olması neyi sağlayacaktır? Düşük bir siyasal katılım insan toplumlarına neyi kaybettirmektedir? Benzeri sorular, siyasal katılımı ilgili çalışmaların mahiyetini anlamadan önce üzerinde durulması gereken sorulardır.

Her şeyden önce, siyasal katılımın yüksekliği veya düşüklüğü, sistemin meşruiyetinin teminiyle ilgili bir sorundur. Siyasal katılım, sistem içinde ne kadar sağlanabiliyorsa, sistem kitle nezdinde haklılığını o ölçüde sağlayabilmiş demektir. İkinci bir gerekçe, siyasal katılımın yüksekliği insanların insan olma vasıfları hakkında insanlığın şu ana kadar biriktire geldiği bütün bir felsefi, hümanistik değerler bütününe gerçekleştiği düzeyi de işaret eder. Yani insanların siyasal katılımı ne kadar yüksekse insanlar o ölçüde kendi kaderlerine sahip çıkmakta ve kendi potansiyellerini o ölçüde gerçeklemeye çalışmaktadır. Kısacası, insanların siyasal katılımının yüksekliği, tek tek her insandaki yaratıcı potansiyeli açığa çıkarmaktadır. Siyasal katılımın yüksekliği oranında, genelde bir toplumsal gelişme ve ilerlemenin mevcudiyetinden bahsetme ihtimalinin arttığından da söz edebiliriz.

Günümüz çalışmalarında katılım kavramını birden fazla alanla ilişkilendirilen içeriği ve çeşitliliği kavramın sınırları kolayca belirlenemeyen giriftliktedir. Öncelikle katılımın somutlaştırıcı bir ölçer olarak; düşük ve noksan

bir modernleşme anlayışının, toplum ve onun siyasal alandaki iz düşümü olarak devletteki tezahürlerini görmeye yardım edeceği düşünülmüştür. Ayrıca, yarı modernlik durumunda ya da tamamlanamamış bir modernlik durumunda, siyasi kültürün ne olduğu ve neye hizmet ettiği tartışması yapılmıştır. Bu tip bir modernliğin hüküm sürdüğü vasatta, hakim siyasetin aldığı tavırdan, kendini meşrulaştırma şeklinden, aşınmadan ayakta kalmasını sağlayan aktardan (araçlardan), mevcut siyaset alanı içerisinde kalan teorilerin ve de yaklaşımların yardımı ile yarı modern toplumların ortak karakteristiklerinden hareketle kapsamlı siyaset haritası çıkarılması nihai hedefler arasındadır. Hem yarı modernlik kavramının hem de tamamlanamamış modernlik kavramının etno-sentrik mahiyetiyle ilgili bir açıklamaya ihtiyaç olduğu açıktır. Modernlik kavramının bu tarz kullanımında, ilk planda Batılı tecrübe olarak bir kere ve bütün zamanlar için geçerli bir model varsayımı söz konusudur. Mevcut hal, hem batılı ve dolayısıyla tikel bir tecrübenin evrenselleştirilmesi gibi bir sorun doğurur hem de sosyolojik bir süreç olarak herhangi bir tecrübenin bir kez daha bütün bileşenleriyle birlikte tekrarlanabileceğine dair naif bir beklentiyi dışa vurur. Oysa Batı'da ortaya çıkmış olan bir tecrübe olarak modernliğin, dünyanın başka herhangi bir yanında aynı doğrultuda ve aynı tarzda tekrarlanabilmesi her şeyden önce ontolojik olarak mümkün değildir.

Yarı modernlik kavramının gerektirdiği bir idea olarak tam modernliğin; ancak Batı'da gerçekleştiği, Batı dışındaki başka her yerde bunun yarım olarak algılanması gerektiği açıktır. Oysa modernlik, tecrübesini kendine özgü yollarla geçirmiştir. Batı'dan tecrübesini ve yaşam biçimi olarak modernliğini; kendi tecrübesinin aynen aktarımı şeklinde dünyanın başka ülkelerine taşınması beklenemezdi. Doğrusu, “başka ülkelerin modernliği” veya Nilüfer Göle'nin yerinde deyimiyle “Batı-dışı modernliğin” Batı'dakinden çok farklı tecrübelerle yaşandığını ve bunun da pekala modernlik olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir (Göle, 2000). Göran Therborn, modernleşmeye farklı yollarla ulaşmak dediği dört kategorik yola ayırıyor (Therborn, 1996). Yolların her biri modernleşmeye ulaştırmaktadır. Ancak, bunların her biri farklı yollardan ulaştırmaktadır. Sonuçta ulaşılan modernlik, kuşkusuz bir çok özelliği itibariyle ayırt edilebilecek kendine özgü ve hepsi de “modern” addedilebilecek bir yaşam biçimine işaret eder. Ancak modernliğin ilk algılanma durumu bir yerde doğrudan bir ülkenin kendi kalkınması veya belli bir uyanış, Rönesans, Reform, Aydınlanma gibi süreçleri takip eden bir öz-tecrübe iken, başka bazı ülkelerde bir tür kolonyalizm olmaktadır. Hatta başka bazı ülkelerde bu tecrübenin adı bir tür kendi elitlerinin kendi halkına

karşı kendine özgü yollarla aşırı tabakalaşması ve kendi halkına tepeden bakarken Batılı siyaset ve yaşam tarzlarını elitizmin yeniden-üretimini bir safhası olarak benimsemesi şeklinde tezahür edebilir. Nitekim Therborn'un önerdiği yollardan birisi de budur.

Aslında Türkiye'de modernleşmenin kendine özgü yollarla gerçekleşmiş olmasının çoğu kez Türk modernleşmesinin tamamen yok sayılması gibi bir riski taşıdığını da bu vesileyle görmek lazımdır. Yasin Aktay, "özellik"lük söyleminin Türk modernleşmesini yok ve hakir saymaya yöneldiğini anlatırken, "Türk modernleşmesinin Batılı ülkelerin kaba bir taklidi çabası ibaret görüldüğü bu tasvirlerde, bir yandan modernleşmeye bir çeşit kendiliğindenlik veya içsellik atfedilirken bir yandan da aslında modernliğin Batı'da bir kez ortaya çıkmış biçiminin bütün zamanlar için tek geçerli modernlik biçimi olarak kurulup kutsanmasına yol açılmakta" olduğunu söyler. Bu içsellik ve kendiliğindenlik beklentisi ise, Aktay'a göre "zımninden de olsa sahici sayılabilecek bir modernleşme deneyiminin mevcudiyetini kabul etmek zorundadır" Türk modernleşmesinin genellikle taklitçi veya tepeden inmeci doğasına sıkça yapılan atıfların Türk Modernleşmesi hakkında geliştirdiği görülen söylemlere Aktay ilginç bir karşılık vermektedir:

"..(M)odernleşmenin Jakobenci bir boyutu neden dışlaması gerektiğinin, ne modernleşme tarihi açısından ampirik, ne de modernleşmenin kendi tanımları açısından doyurucu bir açıklaması vardır. Buna mukabil "normal" sayılabilecek ve diğerlerinden ayırt edilebilecek bir "modernleşme" süreci için tartışılmayacak hiçbir model tecrübe yoktur. Her modernleşme tecrübesi biriktir ve tekrarlanamayacaktır" (Aktay, 1999: 15-16).

Modernlik kavramının bu tür terkiplerde kullanımının en temel epistemolojik sorununa işaret ettikten sonra, başlıkta kullandığımız yarı modernliğin de benzeri sorunları taşımaya veya üretmeye eğilimli olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Kavramın bir çeşit işlemsel tanımıyla bu durumu en azından geçici olarak giderebileceğimizi düşünüyorum. Yarı-modern toplumla en azından özcü bir modernlik deneyimini kastetmediğimizi belirtmeliyiz. Siyaset pratiğinin günümüzde sahip olması gereken bazı standartları imlemek üzere kullandığımız kavramın siyaset ve siyasal katılım arasındaki dengenin en azından bir ideal durumuna gönderme yapmaya çalışıyoruz. Belki de siyasal veya normatif içerimleri olabilen bu niyetin "modern" kavramına taşınmasının bir mazereti varsa bu da, kavramın günümüzde sahip olduğu sembolik sermaye değerinden başkası değildir.

Yukardaki satırlarda kısaca ifadesini bulan amaçlara varmayı hedefledik; ama geniş siyaset ve modernlik literatürünü birbiriyle ilişkilendirme gayreti yeni kavramsallaştırmaları ve yeni zorlukları beraberinde getirmiştir.

Zorluklardan bir tanesi; yukarıda belirttiğimiz nedenler ve bağlamlarla ilişkili olarak yarı modernlik kavramının vulgarize edilmesiydi. Kavramda ısrar etmemizin nedenlerinden biri de yarı modernlik ile söylemek istediklerimizi daha iyi açıklamaya elverişli başka yan anlatımlara da izin vermesi idi. Gerçekten günlük kullanışta sık sık gözden uzak tutulan, fakat terime asıl anlamı ve kendine özgü değer bütünlüğü kazandırılmak istendiğinde, sürekli başvuru alan etimolojisine göre diyoruz ki, yaşadığımız modernliğin köken-tecrübesi sayılan Kıta Avrupa'sındaki ilk dönem modernlikten farklılığını en temel düzeyde anlamayı kolaylaştıran bir model olarak yarı modernlik kavramı kullanılabilir. Kuşkusuz tek çalışmayla sorunu tümüyle gidereceğimiz iddiasını taşımıyoruz; nitekim böyle bir iddia çok yersiz olurdu. Sorun henüz ortaya tam konulabilmiş değil; ne zaman ve nasıl çözüleceğini, hatta çözümlenmeyeceğini de tam olarak kestirmek mümkün değil. Kaldı ki, herkesçe ve açıkça kavranabilen verilere dayanmayan, sonunda pek çok yanlış yorumlara sebep olabilecek ve sorunu çözmek yerine anlaşılmazlığını bir kat daha arttıracak bazı tahminlerden kaçınılması tercih edilmiştir. Bu sayede, konuyla ilgili ortaya konmuş bazı sonuçların bilinmesine ve böylece, kısmi ve dolaylı da olsa, ileride yapılacak olan çalışmalara yarayacak öğelerin hazırlanmasına katkı sağlayacaktır.

Ön değerlendirmeler, gelecekte siyasetle ilgili araştırmalarda kullanılacak yeni argümanları anlamaya büyük ölçüde yardım edecektir. Böylece, her hangi bir görüş açısından kural dışı ve düzensiz olan şeyin aslında çok geniş bir düzenin zorunlu bir ögesi, bütün tezahürlerin gelişimini düzenleyen yasaların kaçınılmaz bir sonucu olduğunu da gösterecektir.

Eskiden herkesçe anlaşılabilir durumda olan gerçekler, büyük ölçüde de modern dünyanın ürettiği simülasyon dünyaları marifeti ile gittikçe kapalı, müphem ve içi boşaltılmış hale gelmektedir. Ünlü modernlik eleştirmeni Rene Guenon'un da haklı olarak düşündüğü gibi,

“Bu gerçeklere sahip olanların sayısı, modernlik paradigmasının kendi gerçekleri ile inşa ettiği yeni evi içinde yeniden tanımlanması neticesinde giderek azalmıştır. Eğer bütün çağlardan önce var olan gerçek hiç kaybolmamışsa, bu onun kendisini bakışlardan gizleyen, gittikçe anlaşılmasız olan ve altında keşfedilmesi son derece güç olan perdelere büründüğündendir. Bu nedenle çeşitli simgeler altında da olsa, en azından görünürde ve dış dünya için bazı şeylerin kaybolduğu sorunu her yerde vardır” (Guenon, 1999: 31).

Modernleşme Sürecinde Siyasetin Krizi, Tek Boyutlaşma ve Katılamayan Öznenin Durumu

Modernliğe yöneltilen eleştirilerinin önemli çıkış noktalarından birisi de modern siyaset anlayışının bir bunalımda olduğu yönünde hem bizce oldukça belirgin olan gerçek, hem de bu gerçek üzerinde artık göz ardı edilemeyecek ve çözümlenmeyi gerektiren bir literatürün veya söylemin oluşmasıdır. Görünen o ki, ikircikli olmayan ve saptanması kolay bir yığın belirti, herkesi uygun biçimde aynı sonuca doğru götürmektedir. Ayrıca, modernliğin siyasal bağlamda umudu olduğu demokrasi miti gibi eşitliği imleyen unsurlar, uygulama alanı olarak seçtikleri insanın taşınması gereken vasıfları belirle(ye) medikleri müddetçe varlıklarının kabulü de bir o kadar zor olacaktır. Özellikle, modern dünyanın yetenekli insan vurgusunu çokça yapıp öne çıkarttığı, diğer taşınması gereken vasıfları onun gerisinde ve de gölgesinde bırakarak pratize ettiği insan, bugün ciddi kasılmalar içindeyken ondan sağlıklı tepkiler beklemek ya fazla iyi niyetin ya da tarafgirliğin verdiği bir bilincin eseridir. Doğrusu yetenekli insana yapılan mühim vurgu; sürekli tekniği ve bilimi ön plana çıkarmakta, bu da ilginç bir biçimde siyasetin varoluş alanını her geçen gün daha fazla daraltmaktadır. Çünkü siyaset bir bakıma da insanın kendi kaderini ister olumlu ister olumsuz yönde belirleme yönünde eline aldığı, alabildiği inisiyatifle de belirlenebilen bir şeydir. Yetenek, ölçülebilir ve alınıp satılabilir, pazarlanabilir bir şey olduğu ölçüde, modern teknolojiler veya bilimsel standartlar marifetiyle her türlü tartışmanın ötesine itilmekte ve herhangi bir siyasi müzakerenin nüfuz edebileceği sahanın dışına çıkarılmaktadır. Müzakerenin, tartışmanın, hatta kavga ihtimalinin olmadığı yerde siyaset olmaz. Menfi ya da müsbet bir ilişki; sürtünme; dipte biriken enerjinin açığa çıkmaya ihtiyacı vardır. Siyaset, münasebetlerin meşru bir zemin üzere yürütmesine destekleyen bir mekanizmanın adıdır.

Yetenek, teknik, bilim ve sair standartlaştırıcı unsurların oluşturduğu gizli baskıların yabancılaşma dediğimiz sürecin en temel unsurlarını görmezden gelemeyiz. Yetenekli insan paradoksal olarak aslında herhangi bir şeye gücü yeten insan demek değildir. Zaten neye yeteneğin olduğu, hangi yeteneğin pazarda veya yönetimde ne tür işler kotaracağı da belirlenmiştir. Yetenek, sadece yapılması gerekenin sonuna kadar belirlenmiş olduğu bir durumda ödüllenenmektedir. Herhangi bir sürpriz yapma ihtimali olan hiçbir yeteneğin, siyasal yabancılaşma sürecinden geçmiş ortamda yeri yoktur.

Diğer yandan, yetenekli insanın tüm yetersizlik ve acizliklerinin karşısında alternatif olarak gördüğümüz üstün insan vardır. Üstün insana, erdemli

insana ulaşma düşüncesini beş yüz yıl geride tatlı bir anı olarak hatırlamakta olan bugünün insanı, kendini tanımlayamama ya da kitleleşme kısıcında kendine el yordamı ile yeni çıkışlar ararken daha koyu karanlıkların içinde kaybolmaktadır. Kâmillikle, köklü oluşla, etik ilkeleri ile kendini var eden üstün insana karşın, yetenekli insan için araçsallaştırılan amaçlar ön plandadır. Bunun ötesine geçip eşitlik, özgürlük anlatılarına vakit ayıramayacak kadar meşguldür. Modern insanın siyaseten merhale merhale özgürlüğünü yitirmesinin en iyi öyküleştirilmesini ve modernleşme serüvenimizin izlerini en iyi Kanevski'nin satır aralarında görmek mümkündür.

Modernitenin varsayımlarına göre düzenlenen siyasal yapıda da durum yukarıdaki anlatımı değiller niteliktedir. Ünlü Alman sosyolog Ulrich Beck'in kaydettiği gibi, modernliğin, övdüğü aydınlanma aklını devre dışı bırakarak (ya da araçsallaştırarak daha kullanışlı hale getirmesi) kendisi karşısında oluşabilecek direnme odaklarını etkisiz kılmayı hedeflemiştir. Siyasal ve kültürel modernliğin fikirlerinin yayılması ve onlara uygun kurumlar biçiminde maddileştirilmesi sağlanmıştır (Beck, 1999: 95). Batı toplumlarının özneyi kuruluş şekilleri, birey ve toplum arasındaki bağlar ve bunların birbirlerini dışlamaları bundan sonra rasyonelleşme, ulus-devlet, bürokratikleşme, tek boyutluluk, kitle gibi kavramların gölgesinde değerlendirilecektir. Bu zihniyeti en iyi ifade eden durum ise, düşünme eyleminin (!) modern dönemde ortaya çıkmış olan kitle toplumunun içindeki kitle bireyine bırakılmış olmasıdır. Modernlikle beraber ölen öznenin yerine ikame edilen kitle bireyi, her şeyin ölçüsü haline gelmiştir. Birey/vatandaş, siyasal sistemin muhafazası ve idamesine yönelik olarak bütün öge ve değerlerle bütünleşmesiyle kapalı ve güdümlü bir toplumun üyesi haline dönüşmektedir. Siyasal sistemin ayakta kalması için oluşturulan ve ona hizmet eden aygıtların da yardımıyla (eğitim, din, siyasal sistem kurumları, vb.) insan tümüyle sömürgeleşmekte, tutum ve eylemleriyle dış dünya ile ilişkilerinin bilincine varamayan, ama toplumu yönetenlerin istediği şeyleri, istediği ölçüde, istediği yer ve zamanda tüketen bir tek tip insan doğmaktadır. Karşı çıkma ve aşma gücünü yitirmesiyle savunmasız kalmış olan birey aynı zamanda Marcuse'cu anlamda tek boyutlu bir toplumun üyesi olarak da nitelendirilebilir (Tolan, 1980: 161).

Karşı çıkma ve aşma gücünden yoksun bırakılmış birey tipi, siyasal yabancılaştırma kavramının en önemli tipolojileri arasında sayılır. Doğrusu burada bütün bu sürece bizzat modernliğin yaptığı bir katkı var, üstelik aktardığımız sosyologların teşhis ettikleri siyasal yabancılaştırmadan birinci dereceden sorumlu gördükleri, tam da bu modernlik projeleri ve uygulamalarıdır. Bu

durumda, yarı-modernlik kavramının yeni bir mazerete ihtiyaç duyacağı açıktır. Mazerete, Anthony Giddens ve Habermas gibi isimlerce temsil edilen kısmen neo-modernist çizgide ifadesini bulan, aydınlanmanın tamamlanmamış projesi olarak modernlik temasında rastlanabilir (Giddens, 1991). Biz ise tam da işlemsel tanımımızın gerektirdiği ölçüde kısmen bu çizginin modernlik eleştirileri ile bu eleştirilere konu olan sorunların giderilmesi noktasında daha fazla modernlik önerilerinde ifadesini bulan “modernlik ideali” arasında gidip gelmeyi göze alıyoruz.

Burada bireyler, yaşamlarına yön verecek bir çizgiden yoksundur. Genellikle kentlerde oturduklarından, ucuz halk kültürünün yapay ürünlerinin gelenekçiliği ve tutuculuğu içinde kalırlar. Böylece, kitle kültürü dediğimiz ve kitlelerin yaşam ve düşün biçimlerini kanalize eden yeni bir kültür karşımıza çıkar (Ergin, 1993: 3). Özellikle, Mills’in toplumsal yapı çözümlemesinde, kitle toplumunu temel kararları verebilecek ulusal iktidarın başlıca sahibi olarak da göremeyiz. Kendisini ve içinde yaşadığı toplumla ilgili temel kararları verebilecek ehliyete sahip görülmeyen kitle insanı, kendi haklarını kullanmak üzere devredebileceği güvenebileceği siyasal kurumlara (parlamento, siyasi parti, sivil toplum örgütleri vs) kanalize edilmektedir. (Modern) İnsanın her şeyi hesaplayarak denetleyebileceğini bilmesi ve artık teknik araçlar ve hesaplarla bütün sorunların çözülebilirliğine dair sahip olduğu inanç, mekanik kurumlara itimadını artırmıştır.

Modern insan içine düştüğü sıkışık durumdan mesihyen ideolojilere ve siyasal sistemin insan gibi hata yapmayan çelikten kurumlarına bağlanarak çıkması mümkün olabilecek midir? Böyle bir kurtuluş, insanın insanlığına bir katkıda bulunacak mıdır? Zira mesihyen kurtuluş beklentilerinin ki; bunlar birçok siyasi ideolojinin ve hatta dinsel eskatolojinin temel varsayımlarıdır, aslında her insanın potansiyel olarak içerdiği insani melekelerini yok ettiğine dair eleştiri basit bir temele dayanmıyor. Oldukça haklı gerekçeleri vardır. Her şeyden önce insanın kendi kaderini tayini, insanın kendi kaderiyle ilgili inisiyatife sahip olması hususunda eylemsel kararlılığını yok saymakla başlıyor, işe. Bu da siyasal katlamamanın başka bir düzeyi olsa gerektir.

Dünyanın büyüsunü kaybetmesiyle birlikte, mutlak ve yüce değerlerin kamu yaşamından çekilmiş olduğu söylenir. Bu açıdan uzlaşsals ve zorlayıcı normatif hedeflerin yokluğunda araçsal-ussal hükümet bürokrasisi uyumsuz, kişisel çıkara dayalı siyasal hedeflere yönelmişlerdir. Ortak normatif hedeflere bağlılık (ulus-devletlerin etrafında yeniden örgütlenmek vs), uzmanlaşmış kuruluşları karşılıklı iş birliği ve siyasal olarak işbirliği içinde

çalışmaya yönlendirir. Ancak, toplumun çıkarları ile siyaseti yönlendirenlerin çıkarları dikotomik çatallanmalar şeklinde devam etmektedir. İnsansız siyasetin buyrukları yasalar ile korunmaya başladığı andan itibaren de siyasetin menfaatleri toplumun önünde gelmeye başlamıştır. Pre-modern dönemin siyaset anlayışlarını en iyi anlatan siyaset-name kitaplarının müşterek ifadelerden hareketle; “devrin zihniyet, anlayış ve inancına göre en ideal ya da en uygun ahlaki, sosyal ve siyasal organizasyonun nasıl olması gerektiği, bu amaçlara hangi yollardan ulaşılabileceği gösterilmeye çalışılır.” (Canatan, 2014: 6). Aynı silsilenin parçası Eski İran devlet geleneğinde de yöneten ve yönetilenlerin durumu tasvir edilirken halkın ahvaline göre oluşturulacak yönetim anlayışı merkeze alınarak bir yönetim duruşu oluşturulması; alınması gereken tedbirlerin halk menşeli olması ve oradan başlatılması hususunda siyasetnamelerde devrin idareci ve temsil kabiliyetine sahip mühim şahsiyetlerine nasihatler verilir. Aksi durumda da kötü idarecinin ve kötüleşen yönetim anlayışının beraberinde umutsuzluk, değersizlik adalet eksikliği ve neticesinde ortaya çıkan ceberut yönetimlerin verdiği hasar ortaya konmaktadır (Aslan, 1989: 246).

Oysa, günümüzün şartları ve donanımları düne ait siyaset etme biçimlerinden bazı yönleriyle farklılaşır: Siyasetin felsefesi kadar araçlarının da otonomisi vardır. Eleştirilemeyecek kadar mükemmeldirler ve insansız siyasetle tahkim edilmişlerdir. Modern demokratik siyaset insanlara, muasırı olduğumuz siyasal sistem(ler)in araçları ve kurumları (toplantı, sivil örgütlenmeler, parti, karar alma vb.) ; ortalama bireyin olayları etkilemesi açısından başka hiçbir aracın sağlayamadığı fırsatları verdiği fikrini aşılacaktır. Yönetici elitlerin son kertede belirleyiciliğini göz ardı ederek şeffaflığı ve halkçı tarzıyla herkesin katılımını yüreklendirmektedir.

Demokrasi teorisinin gövdesini oluşturan meclislerde, siyasi partilerde, sivil toplum örgütlerinde ve benzeri örgütlenmelerde var olmayan birleştirici, aracılık yapıcı, iletici örgüt yapısı; toplum çıkarlarını temsilcisiz ve etkisiz, dağınık, belli belirsiz ve eksik hale getirmektedir. Bu nedenle karar alma ve etkili siyaseti uygulamakta zorlaşmaktadır (Yücekök, 87: 66). Burada genel olarak bir siyasal sisteme katılma durumu değil, katılmama durumu söz konusudur. Bu tam da yukarıda yetenek, teknik ve bilim dolayısıyla dile getirdiğimiz siysetsizleşme sürecinin daha karmaşık bir ifadesini sunmaktadır. Sistemde uzmanlaşma ve karmaşıklık meydana geldikçe, insanların siyasal katılımlarının önlerinde daha sofistike ve üstelik çoğu kez görünmeyen engeller oluşmaktadır.

Yarı modernlik ya da tam modernliği anlamaya çalışırken diğer bir önemli konu da, modern siyasetin total illüzyonlar olarak nitelendirilen ideolojilerin (her birinin ayrı bir düşünceye bağlandığının bilinmesine karşın) modernite ile ilişkisi neticesinde birbirlerine ne ölçüde yakınlaştıklarını ya da uzaklaştıklarını görebilmektir. Mensuplarını veya daha geniş insan kitlelerini özgür kılmak ve eşitlik, adalet gibi insanın doğuştan getirdiği hak talepleri ile mecz eden ideolojilerin, bu kararlılıklarını yolları modernite ile birleştğinde ne ölçüde muhafaza edebildikleri hâlâ siyaset mülahazalarında neticeye bağlanamamış tartışma konularındandır.

Modern toplumun giderek karmaşıklaşması sonucu uzmanlaşma ve iş bölümüne gitmesinin siyasal sisteme (siyasal partilere, sivil toplum örgütlerine vs) nasıl uyarlandığı da incelenmelidir. Bu gelişmenin bireysel karar yerine merkezi karar vermeyi zorunlu kılması ve karar vermeyi bireyden uzaklaştırmasının, siyasal karar alma sürecinde bilim ve uzmanlığın devreye girmesiyle kendi kaderi hakkında söz söyleyen bir toplumsal aktör olarak bireyin devre dışı bırakılmasının siyasal katılımı ne ölçüde kesintiye uğrattığı irdelenmelidir.

Halkın taleplerinin sisteme ulaştırılmasında aracılık eden siyasi kurumların işleyişindeki aksaklıkların geçici mi yoksa kalıcı ve özsel bir sistem sorunundan mı kaynaklandığı ana sorundur. Bunun yanında sivil toplumun yukarıda sorun olmaktan çıkmış ve sorun olmuş alanları ne kadar kontrol altına alıp kitle insanının, grupların temsil kabiliyetini artırabileceğini, dolayısıyla siyasal yabancılaştırma sorununu aşma konusunda ne tür bir potansiyele sahip olduğu da siyasal sisteme katılım tartışmalarının odağındaki yerini muhafaza etmelidir.

Yarı modern toplumda siyaset süreci içinde artan bir şekilde kesinleşen ve yaygınlaşan siyasal sisteme katılamama ve apolitikleşme; temelde gücünü toplumdan ve toplumun taleplerini siyasal sisteme taşıma görevini üstlenmiş siyasal kurum ile bu kurumların iç işleyişini düzenleyen, siyasal teorileri ve ideolojilerden almaktadır. Siyasal programları uygulayan ve siyasal sistemi daha yakından denetlemekle memur toplum kümelerinin arasındaki bozuk ve mekanikleşmiş iletim(ler)in yaptığı katkıda katılamamanın diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. Toplum katmanlarının her birinin aynı yapı içinde birbirine değmeden ve birbirini duymadan yaşıyor olması bu süreci kolaylaştırmaktadır.

Toplum içinde *iletim*, karşılıklı alış-verişini anlatan *iletişim* sürecine/süreçlerine dönüşmediği müddetçe savrulma, çokluk içinde dağılma ve yalnızlaşma dolayısıyla güç kaybı devam edecektir. Çünkü *karşılıklılık*, birbirini

tanımayı ve beraber hareket etmek için gerekli olan örgütlenme alt yapısını hazırlamaktadır.

Modernite en fazla kendi gerçekliğini kurarken insanı şeyleştirerek ve elinden özneliğini almak suretiyle en büyük zararı insan birlikteliğine vermiştir. Aldığı yetkiyi de kullanmak üzere bürokratik unsurlar olarak tanımlanan siyasi kurumlara devrederek iradesiz kitlelerin iradesi olmayı denemiştir.

‘Machiavelleşme Çağının Sonu mu?: Müesses Siyasetin Güç Kaybı Ya da Öznenin Nefes Nöbetleri

Machiavelli'den itibaren insanın içinde iyi ile kötünün mücadelesinden ötürü yönetimde adil olunamayacağına dair güçlü kanaat, siyasetin yönetim ve temsil bazında giderek insansız yapılmasına ve sıfır hata ile çalışabilecek kurumlara ilginin artmasına yol açmıştır. Aydınlanmanın ve modernitenin yaslandığı kavramlardan biri olan *hesaplanabilirlik*, modern siyasetin inşa edilmişinde büyük hisse sahibi olmuştur. Siyaset içinde her şeyin siyasal kurumlar tarafından hesaplanarak denetlenmesi yoluyla özgür ve mutlu insana varılacağı tezi günümüzde sarsıntıya uğrayarak tartışılır hale gelmiştir. Siyasi fikirlerin maddileştiği kurumlar ve kurumların yarattığı kaos, bugün koyu bir subjektivizme ve kurumlardan uzaklaşmaya (kaçışa) neden olmaktadır.

Siyasal sistemin çatısı altında oluşturulan modernliğin güdümündeki siyasal kurumların, toplum kümelerinin sahiplendiği siyasi kültür(ler) ile doku uyumsuzluklarının zamanla kurumların kendi siyasi kültürü doğrultusunda zihniyetini oluşturmaları ile aşılacağı varsayıldığından zihniyet hesaplaşması ve uyum sağlanmaksızın gerçekleştirilen kurumsal mekanizma aktarımı iç siyasi kültürü ve meşruiyet zeminini farklılaştırarak çatlatmıştır.

Çatlaktan siyasal sisteme bakıldığında; sistem içerisinde açılan fay hatlarını kapatmak üzere siyasi partilerin ve sivil toplum örgütlenmelerinin dolaşıma sokulduğu görülecektir. Bu şekliyle siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri aslında yeni bir toplum projesi üretmek suretiyle söz konusu bölünmelerle kırılmaları telafi etmek, açılan fayların üstesinden gelmek için bir araya gelenlerin kurduğu teşkilatlar olarak kendilerini tanımlamaktadır. Örgütler olarak partiler, doğrudan katılımı mümkün kılan en önemli kurumlardır. Siyasal partiler aracılığıyla örgütlü bireyler siyasal iktidar karşısında daha etkin bir konumda olur. Bu etkinlik demokratik siyasal kültürün gelişmesine yardımcı olacağı gibi, iktidar rekabetiyle siyasal toplumsallaşmaya da önemli katkıda bulunur.

Toplumsal taleplerin ve genel siyasal tercihlerinin ifade araçları olarak partiler demokrasi için vazgeçilmez olarak görülmektedir. Ancak günümüzde

lobi faaliyetlerinin artması ve toplumsal taleplerin siyasal aygıtlar tarafından ezilmesi siyasal partilerin işgal ettiği alanı oldukça daraltmıştır. Siyasal katılımın sadece partiler etrafında sınırlandırılması ve parti yöneticilerine bağımlılık gibi unsurlar demokrasiyi güçlendirmez; ama mevcut durumun siyasal toplumu zayıflattığı da açıktır.

Siyasal sistemin seçimlerle işletilmesi demokrasi için zorunlu koşuldur ama yeterli değildir. Ülkelerin insan hakları performansı, sivil toplum, iktisadi özgürlükler ve hukuk devleti düzeyleri de demokrasi değerlendirmelerinde dikkate alınan ölçütlerdir Modern örgüt kuramlarının etkisiyle şekillenen parti örgütleri ve sivil örgütler; üst düzeyde yer alan yönetimin politikalarına katılma ile daha alt düzeyde oluşan rutin işlere yönelik karar vermeye katılma arasında bir ayırım getirmişlerdir. Kararda etkili olmak, bir uzmanlaşma sorunu haline getirilmek suretiyle kararda etkili olmak bireyden uzaklaştırılmaktadır. Uzmanlaşma ve üretkenlik adına katılımın işlev ve etkinliği azalır. Önemli meseleler nitelikli olarak farz edilen teknokratlar ve uzmanlarca kamudan gizli olarak karara bağlanır. Demokratik dönemde hedeflenmediği halde, zıt olmasına rağmen bürokratikleşme, ussallaşma ve artan devlet müdahalesi çakışmaktadır. Kısaca kamu yönetiminde demokratik sistemin meşruluğu, demokratik olmayan kurumların artan önemlerine paralel olarak zorlanmaktadır. Siyasette kurumsallaşma başladığında demokrasi kendiliğinden ihtiyaç fazlası olarak görülmeye başlar.

Çünkü artık liderler belirir, hiyerarşiler gelişir; düzen, usul ve teamül kendiliğinden siyasetin yerini alır. Bu anlamda demokrasi, bir yönetim biçiminden çok bir momentmiş (an) gibi algılanır. Burada kurumsallaşmanın demokrasiyi eskittiği ya da aşındırdığı (bir çelişki imiş gibi gözüксе de) aşıkardır. Katılımın olmamasının getirdiği yabancılaşmanın yanında; bürokrasi ile beraber araçsal akıl, demokrasiyi özgürleştirme aracından daha çok denetim aracına dönüştürmüş ve bireysel alanları daraltmıştır.

Bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak bireyin ihtiyaç ve beklentilerine cevap verecek olan örgütlerin profesyonel kişilerin yönetimine terk edilmesiyle birlikte birey de yönetilen ve siyasetten soyutlanan pasif bir obje haline dönüşmeye başlamıştır, Bireyi kenara iten örgütün hedefleri ile bireyin hedefleri aynı gibi gösterilmeye çalışılsa da –aslında- ayrılmaktadır. Bireyin hedefi idame-i hayattır. Örgütlerin hedefleri ise, idame-i hayatı teminat altına almak için neyin ve nelerin yapılması gerektiğinin tespit edilmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Modernleşmenin nüfuz ettiği kurumlarda her bir örgüt, menfaatleri için üyelerinin düşünce ve davranış biçimlerini dikkate almayarak merkezle ters

düşmemek, bütüne zarar vermemek için kendi ürettiği politikalarını devreye sokabilmektedir. Bunun sonucu olarak da bu tür örgütlenmeler asıl vasfına kavuşmak için etimolojisinin ve kitabi tanımlarının dışına taşarak devlet politikalarını etki etmeye sınırlar getirmiştir. Ulus-devlet yapılarının içinde kurulan sivil örgütlerin devlet siyaseti ile zaman içinde oluşan karşılıklı bağları nedeniyle, bağımsız yeni titreşimleri ve çağrışımları olan alternatif siyaset unsurlarını sisteme kazandırmaları güçleşmektedir. Siyasal yapıların içinde yükselen kitle bireyinin ya da her bir ulus-devleti andığımızda, vatandaşın hep insanlıktan dem vururken kastettiği şey aslında en iyi ihtimalle bile ulustur. Telkin ve iptonizmaların (ideolojiler, ulusal-devlet ve modernlik ideolojisi) etkisinde olan kitle bireyinin ulus merkezli düşüncesinde, devletinden farklı bir demokrasi tanımını geliştirmesi beklenmemelidir. Düşmanlarına karşı kendini güvence altına almış, sınırları olan bir demokrasiye öykünecektir. Bu zaviyeden bakınca, evrenselliğin de hiçbir zaman ulusalın ötesinde bir insanlık demokrasisi olarak değil, aksine ulusal demokrasilerin bir enternasyonalı olarak görülmüş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Genelde toplumun, özelde bireyin, modern siyasetin önceliklerinin üzerinde yer alabildiği bir gelecek tasvir etmek bugünden yarına zorluklar barındırmaktadır. Sosyal hayatlarımızı arz ve talep değil hayat belirlemelidir. Sorulması gereken; modern siyaset, toplumun mensupları üzerine dayatılan bir kalıp ise, toplum ve onun bireyi nasıl kendini geliştirecektir. Günümüz toplumlarında modernitenin güdümünde bir siyasal sistemin ve eyleyicisi olan devlet ile diğer türevi kurumların zoru, siyasal kültürü dayatmak için kullanılmaları gerekmektedir. Sivil toplum, devletten farklı; ama devleti etkileyen bir alan olma vasfını tekrardan yüklenmek durumundadır. Bireyi, anlamaktan daha ziyade öğrenmekten mürekkep bir varlık olarak görme yani hafızayı aklın ve zekanın yerine koyma çabasını tersine çevirecek sosyal ve siyasal politikaları üretmek zorundadır. Hiçbir hakka sahip olmadığı ve sadece görevleri olduğu şartlandırmasının gölgesinde birey, siyasal bilinç düzeyini yükseltse bile, siyasetin bütününden farklı ilişkiler üretmesi kuvvetle muhtemeldir. Bireyin siyasal değerlere ve neticesinde siyasal yaşama ilgisizleşmesine ya da kabul edilmiş değer ve süreçlerden farklı değer ve süreçleri benimsemesine yol açacak ve siyasal katılımını olumsuz etkileyecek süreçlerden uzaklaşması sivil toplum ve modern siyasetin kaldıraçları olan siyasal teori ve kurumları arasındaki müzakereden geçecektir.

Küreselleşen dünyada kitle yönetimi ve manipülasyonları eskisi kadar işe yaramamaktadır. Siyaset ne kadar rasyonel ve katı bir sistem kurmak suretiyle insanı meşgul etmek, yormak ve başka birşeyi düşünemez hale getirirse de görme ve tepki verme çabukluğu da misliyle hızlanmıştır. Çağın değerlerinin tek merkezden üretimi mümkün olmadığı gibi tekdüzeleşmeye karşı bir bedbinlik, kızgınlık ve tepkisellik kitlevi şekilde gelişmektedir. Siyasetin halklaşması beraberinde yönetim şekillerini ve yönetimi ilgilendiren her şeyin kamusal alanda görünür kılınmasına yol açmaktadır. Nefes alamayan insanların giderek sayısının artması, hayattan erken vazgeçişlerin altında hep insansız siyasetin doğrudan/dolayı tesirleri belirleyici olmaktadır. Şedüllerle, planlarla, projelerle hatırlanan küçük hayatlarımızın insanın saadeti için kurulan sistemler için bir ehemmiyeti kalmamıştır. Günümüz siyaseti Machiavelleşme temayülünü sürdürmek istemekte; buna karşın modern buhranların birinden çıkıp diğerine giren çağın insanı ise, dünyanın farklı merkezlerinden dağınık ve örgütsüz olanları sosyal ve fiziki ortamdaki tüm intihar girişimlerini görünür kılarak tepki politikaları geliştirmektedir. Siyasal sistemlerin hızlanan hayatlarımıza çeki düzen vererek ve yavaşlamak isteyen modern insanın sesini duyacak mertebelere inerek ve ona katılmanın kapılarını ardına kadar ivedilikle açmak zorundadır.

Kaynakça

- Aslan, M. (1989). "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler". *Sosyoloji Dergisi*. Cilt 3, Sayı: 1. İstanbul. ss.231-262.
- Aktay, Y. (1999). "Aklın Sosyolojik Soykütüğü: Soy Akıldan Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru". *Toplum ve Bilim*. Sayı: 82. İstanbul. ss.103-113.
- Beck, U. (1999). *Siyasallığın İcadı*. (Çev. N. Ünlüer). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canatan, K. (2014). *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ergin, S. (1993). *Modern Amerikan Şiirinde Yabancılaşma*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Giddens, A. (1991). "Jürgen Habermas". (Çev. E. Hamzaoğlu), *Çağdaş Temel Kuramlar*. (Ed. Q. Skinner), Ankara: Vadi Yayınları. ss. 129-147.
- Guenon, R. (1999). *Modern Dünyanın Bunalımı*. (Çev. M. Kamık). Bursa: Verka Yayınları,
- Göle, N. (2000). *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Therborn, G. (1996). "Modernlik Yoluyla Modernliğe Gidilen Yollar". *Postmodernizm ve İslam ve Küreselleşme ve Oryantalizm*. (Der. A. Topçuoğlu, Y. Aktay). Ankara: Vadi Yayınları, ss. 57-80.
- Tolan, B. (1980). *Toplumların Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma*. Ankara: A.İ.T.İ.A. Yayınları.
- Yücekök, A. (1987). *Siyasetin Toplumsal Tabanı*. Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.